

bestemmelserne vedrørende forpligtelserne til at tage fast arbejde som de skærpede regler for udstedelse af lovlige skudsmål og pas må inddrages. Konklusionen synes at blive, at uanset de formelle forskelle ved at være vorned og ikke vorned, så var det i praksis meget vanskeligt for begge grupper at hævde en reel frihed. Munck overbeviser ihvertfald læseren om, at vornedskabet, da det blev ophævet havde mistet det meste af sin praktiske betydning som frihedsskabende lovinitiativ (s. 206). Heri synes der at være en vis overensstemmelse med J. C. H. R. Steenstrups opfattelse, når denne skriver: »Hvis en bonde fra Christian IV's eller Frederik III's tid blev adspurgt om, hvilken af de pligter, der påhviler ham, han helst ville befries for, da tror jeg sikkert, at han ikke ville svare vornedpligten. Det er naturligvis kun et skøn, men jeg tror ikke, at denne byrde følte hårdest. Nej, han ville ønske sig fritaget for hoveri, ægter og offentlige arbejder«. ² Dette udsagn ville Steenstrup nok også lade gælde for Christian V's og Frederik IV's tid. Tilbage står da problemet om, hvad der var motivet til kongens ophævelse af vornedskabet. Dette løses ikke i fremstillingen, men det anføres, at Frederik IV personligt mente, at det ville være retfærdigt med en emancipation (s. 204). Senere fremhæves det, at Frederik IV tilstræbte en langsom og kontrolleret ophævelse af vornedskabsinstitutionen, men i øvrigt ikke havde til hensigt at mindske kontrollen med bondebefolkningens mobilitet (s. 205). Fremstillingen af statens favorisering af et udbygget godssystem og beskrivelsen af, hvorledes bøndernes frihed i sammenhæng hermed indskrænkedes i perioden i en sådan grad, at ophævelsen af vornedskabet i 1702 var uden betydning for de berørte bønder, er en overbevisende nyfortolkning af periodens politik, som formentlig vil blive stående. Det synes klart påvist, at staten ikke tog noget særligt hensyn til bondestanden i perioden 1660-1708. Når det derudover hævdes, at bondestanden på trods heraf bevarede en særlig tillid til kongemagten, er det vel nok muligt, men med de mange gengivne eksempler på, hvor svært bønderne havde ved at få deres ret ved retsinstanserne, er det vanskeligt at acceptere forfatterens påstand om, at retssystemet skulle have været medvirkende hertil (s. 242 f.). Det er en på mange måder inspirerende og kontroversiel skildring af periodens danske agrarhistorie, der gives med dette værk, men, som det forhåbentlig er fremgået af denne anmeldelse, står der også mange spændende og uløste problemer tilbage, da perioden 1660-1733 er et forsømt tidsafsnit i den danske agrarhistorie.

Finn Stendal Pedersen

Ole Feldbæk: Denmark and the Armed Neutrality 1800-1801. Small Power Policy in a World War. Københavns Universitet, Institut for økonomisk Historie, Publikation nr. 16. København, Akademisk Forlag 1980. 305 s.

Professor Feldbæks formål med denne undersøgelse er at kortlægge og forklare den danske regerings handlingsmønster i forbindelse med Det væbnede Neutralitetsforbund 1800-1801, idet den danske politik placeres inden for rammerne af disse års storpolitiske udvikling. Samtidig er afhandlingen ment som et bidrag til en dybere forståelse for småstaters generelle vilkår og handlingsmuligheder under en storkrig.

Faglitteraturen på hovedsprogene lider efter forf.s mening (s. 11) af den skævhed, at småstaternes adfærd i international politik sædvanligvis betragtes ud fra stormagternes synspunkt, hvilket bl.a. skyldes sprogbarriererne. Småstaternes politik kommer derved oftest til at fremstå som en uforståelig blanding af urealistiske principstandpunkter, overfølsomme prestige-hensyn og en begærlig jagen efter økonomiske gevinster på kort sigt.

² J. C. H. R. Steenstrup, *Den danske Bonde og Friheden*. Kbh. 1888, s. 89 f.

Dette almindelige portræt af småstatsrollen minder påfaldende om det billede, som dansk historieskrivning har tegnet af Danmarks neutralitetspolitik omkring år 1800, siden Edvard Holm i 1875 udgav sit tobindsværk om Danmark-Norges udenrigspolitiske historie 1791-1807. Holm kom til det resultat, at den danske neutralitetspolitik var urealistisk, inkonsekvent og sangvinsk, og denne negative vurdering har præget alle senere fremstillinger. Efter Feldbæks opfattelse (s. 10, 210 f., 283 f.) kan Holms relativt korte konturrids af selve begivenhedsforløbet 1800-1801 ikke karakteriseres som egentlig fejlagtigt. Derimod må Holms vurderingsgrundlag betegnes som utilfredsstillende: For det første er hans person-centrerede og moraliserende fremstilling stærkt farvet af sin tids værdinormer og tyrkertro på folkeretten. Til forskel herfra skal Feldbæks undersøgelse være en studie i *realpolitik* (s. 11). For det andet kunne Holm ikke have den tilstrækkelige baggrund for at vurdere hensigtsmæssigheden af den danske regerings handlinger, da han med sit begrænsede kildemateriale og den sparsomme litteratur ikke havde mulighed for at nå til en solid forståelse af stormagternes politik og dermed den internationale udvikling. Siden Holms pionerarbejde er såvel det tilgængelige kildemateriale som den internationale faglitteratur imidlertid øget i en sådan grad, at en ny og bredere funderet fremstilling ikke blot er fuldt berettiget, men endog stærkt påkrævet.

Byggende på et trykt og utrykt materiale af et respektindgydende omfang giver Feldbæk den første detaljerede redegørelse for den danske regerings udenrigspolitiske initiativer og reaktioner, fremstillet i sammenhæng med det komplicerede spil mellem stormagterne i årene 1800-1801. Også Det væbnede Neutralitetsforbund, der tidligere blev betragtet som et isoleret og parentetisk fænomen i disse års internationale politik, placeres i sin rette sammenhæng som et betydningsfuldt element i revolutionskrigenes slutfase. Alt i alt får læseren en særdeles kyndig og grundig orientering om den internationale udvikling. I en fremstilling af interaktionen mellem stater er det naturligvis umuligt at finde plads til en indgående analyse af hver enkelt stormagts målsætning. At søgelyset primært rettes mod Rusland, Det væbnede Neutralitetsforbunds ledende magt, kan bestemt ikke bebrejdes forf., der præsenterer en overbevisende nytolkning af den russiske strategi i månederne forud for slaget på Reden. Herom mere siden.

Takket være den udførlige redegørelse for den internationale udvikling og den løbende orientering om den danske regerings informationsniveau egner bogen sig fortrinligt til en diskussion af småstatens handlingsmuligheder. Læseren sættes i stand til på egen hånd at foretage en hensigtsmæssighedsvurdering af den danske regerings dispositioner, der skildres med stor akkuratess. Dette er så meget desto vigtigere, som man alt for ofte lades i tvivl om, hvad forf. selv mener. Det får være, at Feldbæk udtrykkeligt (s. 12) afstår fra at markere sin uenighed med den tidligere forskning i mindre væsentlige spørgsmål. Mangelen på en gennemgående problemorientering, der er følelig i flere deskriptive afsnit, gør det vanskeligt at identificere forf.s implicitte vurderinger, men opvejes til dels af den kritiske forskningsoversigt (s. 210-216), der i grovere træk karakteriserer hele den eksisterende litteratur om emnet. Hvad man især vil efterlyse, er en afsluttende statusopgørelse med en klar tilkendegivelse af, hvorvidt undersøgelsens resultater har revideret den traditionelle opfattelse af småstatsrollen i almindelighed og disse års dansk-norske udenrigspolitik i særdeleshed. Var Danmark-Norges politik virkelig så urealistisk, inkonsekvent og sangvinsk, dikteret af ønsket om kortsigtede økonomiske gevinster? Dette er det overordnede spørgsmål, som den problemorienterede læser uvægerligt vil søge svar på. Når den danske regerings politik i fremstillingens løb gøres til genstand for forf.s vurdering, får den oftest prædikatet »realistisk«, hvilket vækker forventning om, at undersøgelsen vil resultere i et opgør med den gængse opfattelse. Imidlertid udebliver dette opgør i det konkluderende og perspektiverende kap. VII, »The Lesson and the Longer Lines«. Her tages den danske

politik nok i forsvar; men samtidig søges et ansvar placeret på personer, og det konstateres utvetydigt, at Danmarks tiltrædelse af den russisk-engelske konvention af 17. juni 1801 betød et nederlag for og et brud med den politik, som den danske regering var slået ind på i sommeren 1798, og som forf. kalder »den offensive neutralitetspolitik«. Det gøres ikke klart, om nederlaget dybest set skyldtes immanente svagheder ved denne politik eller en uheldig og uforudsigelig konstellation af ydre omstændigheder.

Efterlysningen af en klar og selvstændig helhedsvurdering fra forf.s side er nærliggende, fordi han selv udstiller den hidtidige helhedsopfattelse som »den traditionelle«, og fordi det omhandlede tidsrum fremstår som en velafgrænset periode af Danmark-Norges udenrigspolitiske historie, karakteristisk ved »den offensive neutralitetspolitik«. Men ved nærmere eftertanke kommer man i tvivl om, hvorvidt det egentlig er én og samme politik der føres i hele den omhandlede periode. Ret beset forekommer det mere frugtbart at diskutere de enkelte stadier der afstikkes ved den kronologiske kapitelinddeling. Bogen bærer da også reminiscenser af, at forf. selv har været i tvivl: Almindeligvis fremgår det, at den offensive neutralitetspolitik grundlagdes i sommeren 1798, da den danske regering udfordrende besluttede at lade sine orlogsskibe yde den danske skibsfart regelmæssig konvoj og samtidig instruerede konvojcheferne om at afvise ethvert krav om visitation fra de krigsførende magters side. I modsætning til dette almindeligt forfægtede standpunkt står en delkonklusion i kap. II, hvor det hævdes (s. 44), at Danmark i første halvdel af året 1800 slog ind på en »ny politik«, idet den danske regering på foranledning af konvojkonflikten med England bevægede sig fra en defensiv til en offensiv neutralitetspolitik i løbet af disse seks måneder. I sidstnævnte fald består den offensive neutralitetspolitik i, at den danske regering indledte en tilnærmelse til St. Petersborg i håb om at opnå russisk hjælp mod Englands overgreb på den neutrale handel.

Hvorom alting er, kan man ikke behandle Danmarks udenrigspolitik 1800-1801 uden at tage de forudgående års udfordrende konvojpolitik i betragtning. Dette sker da også i bogens første kapitel, hvor der etableres en årsagsforbindelse mellem konvojpolitikken og dannelsen af Det væbnede Neutralitetsforbund: Hvis kronprins Frederik og Statsrådet havde lyttet til udenrigsminister Christian Bernstorffs advarsler i 1798 og ændret konvojchefernes forholdsordrer om at sætte sig til modværge i tilfælde af visitation, ville Danmark formodentlig have undgået de følgende konfrontationer med britiske krigsskibe, og den danske regering ville i så fald ikke have haft grund til at rette den appel til Rusland, der resulterede i oprettelsen af Det væbnede Neutralitetsforbund (s. 30).

I dette første kapitel får læseren i tilgift en interessant belæring om den traditionelle målsætning for den danske neutralitetspolitik og om de mere eller mindre fordækte former for den kommercielle neutralitetsudnyttelse. Der gives ganske vist ikke en egentlig definition af begrebet »neutralitetspolitik«, men takket være den anskuelige redegørelse for A. P. Bernstorffs udenrigspolitiske hovedmål vil læseren uden større hovedbrud komme til den slutning, at Danmark ikke skulle være neutral i betydningen »alliancefri«, men i betydningen »ikke-krigsførende«. Heri var der intet selvmodsigende efter datidens folkeretlige begreber. Således var det evige forsvarsforbund, som Danmark af sikkerhedspolitiske grunde havde indgået med Rusland i 1773, fuldt foreneligt med A. P. Bernstorffs målsætning, for en stat fik ikke automatisk status som krigsførende, når den kom en angreben forbundsfælle til undsætning med en auxiliærstyrke.

Først og fremmest gjaldt det for A. P. Bernstorff om at sikre, at Danmark ikke blev inddraget i krige mellem sømagterne, hvorved den danske skibsfart ville gå glip af de store økonomiske fordele, der var forbundet med at sejle under neutralt flag, og for at undgå risikoen for sømilitære træfninger havde han til sin død i 1797 været yderst tilbageholdende med at yde danske redere konvoj. Hans søn og efterfølger på udenrigsministerposten, Chr.

Bernstorff, kunne imidlertid ikke forhindre, at statsrådet i 1798 kastede forsigtigheden over bord og gav grønt lys for konvojeringsen. Denne militarisering af den danske skibsfart fandt sted på et tidspunkt, da England tilkæmpede sig et klart overtag til søs, og da de britiske prisedomstole kunne afsløre, at det danske flag i stigende grad misbruges til at dække ladinger såvelsom skibe, der i realiteten tilhørte Englands fjender.

Forf. forklarer den nye, »offensive« politik med, at »handelsinteresserne gik af med sejren« (s. 29), og at den danske regering bevidst indlod sig på politisk hasard, idet den kalkulerede med, at England ville finde det inopportunt at fremprovokere en konflikt med en venligtsindet stat (s. 202, 286 f.). Forf. synes at være enig i denne beregning, når han i en engelsk dommers udtalelser fra november 1799 finder grundlag for at påstå, at »den britiske regering havde intet ønske om at drive Danmark og andre neutrale over i armene på fjenden ved at skride til drastiske modforholdsregler« (s. 22).

Men kan det virkelig være rigtigt, at England betragtede Danmark som en venligtsindet stat og derfor ville undgå en væbnet konflikt? På forhånd synes denne antagelse helt urealistisk; thi forlader vi folkerettens kriterier for at tale »realpolitik«, således som forf. ønsker, bliver det indlysende, at konvojpolitikken ikke var nogen neutralitetspolitik, eftersom den ensidigt rettede brodden mod britiske interesser. Dette erkendtes da også klart af den engelske udenrigsminister, Lord Grenville, der allerede i sin korrespondance fra foråret 1799 forudså en snarlig søkrig mod Danmark: »It is true that we want the Elbe ships elsewhere ... If Denmark does not mend its manners we shall very shortly have a fresh naval war. Provided we dispose well of this combined fleet we need not much fear the hostility of Denmark.«¹ Det har ikke undgået forf.s opmærksomhed, at den engelske gesandt i København, Lord Fitzgerald, i foråret 1799 afleverede sin regerings skarpe protester (s. 32) og gjorde gældende, »that the open hostility of Denmark would be infinitely less prejudicial to Great Britain than such a neutrality« (s. 21 f.). Men Fitzgerald introduceres af forf. som en »enkeltperson« (s. 21), hvis udsagn åbenbart ikke er repræsentativt for Englands politik, og den samme opfattelse af den temperamentsfulde gesandt synes Chr. Bernstorff at have haft (s. 32 f.).

Den danske regerings udenrigspolitik fra sommeren 1798 til sommeren 1800 kan således kun karakteriseres som dumdrstig og urealistisk, baseret på en afgørende fejlperception af Storbritanniens holdning. At den britiske eskadre først sendtes mod København i sensommeren 1800, berettiger ingenlunde til den vurdering, at konvojpolitikken indtil da havde været »en succes« (s. 48). Forklaringen er formentlig, at England fik hårdt brug for sine flådestyrker i kampen mod Frankrig og dets allierede. Trods mangel på almindelige transportskibe foretog englænderne nemlig i anden halvdel af 1799 en storstilet landgangs-operation i Holland med et betragteligt kontingent russiske hjælpetropper. Operationen blev en fiasko, selv om det lykkedes englænderne at bemægtige sig den hollandske flåde, og de deraf følgende uoverensstemmelser mellem St. Petersborg og London var en af årsagerne til, at Rusland i foråret 1800 trak sig ud af den 2. koalition². Selve forværringen i forholdet til Rusland har muligvis bevirket, at den engelske regering i foråret tøvede med at gribe til drastiske modforholdsregler mod Danmark. Det var i hvert fald hvad Chr. Bernstorff kalkulerede med, da han i april 1800 skarpt afviste en ny britisk *démarche* om retten til at visitere neutrale konvojer. Udenrigsministerens diplomatiske afværgemanøvre vurderes af forf. som en sejr (s. 38 f.). I så fald kan der kun være tale om en Pyrrhos-sejr, for da det i juli

¹ Report on the Manuscripts of J. B. Fortescue, preserved at Dropmore, vol. V (London 1906), pp. 13 f., 59; Lord Grenvilles breve af 18. april og 20. maj 1799 (sidstnævnte citeret).

² Felicitas Allardt von Nostitz, *Der Westfeldzug Suvorovs in der öffentlichen Meinung Englands*. Wiesbaden 1976, kap. 5-6.

kom til det væbnede sammenstød i Kanalen mellem visiterende orlogsskibe og den danske konvoj-fregat »Freya«, besluttede den engelske regering omsider at sætte tommeskruerne på Danmark. Den højtstående diplomat Lord Whitworth blev sendt til København med et ultimatum, og for at understrege sine vitale interesser i konvojspørgsmålet sendte England også en stærk eskadre til Øresund.

Resultatet af Whitworths forhandlinger blev som bekendt den dansk-engelske konvention af 29. august 1800, hvorved Danmark forpligtede sig til at indstille alle konvojer, indtil de to regeringer på et senere tidspunkt havde forhandlet sig til rette om en endelig løsning på spørgsmålet om visitation af neutrale skibe, der sejlede under konvoj. Hermed var den dansk-engelske konvojkonflikt efter forf.s mening bragt ud af verden, selv om Bernstorff og Whitworth tolkede konventionen forskelligt (s. 65 f.). Men på det tidspunkt havde Danmark allerede anmodet Rusland om en fornyelse af Det væbnede Neutralitetsforbund af 1780, og da tsarens samtykke forelå i september, valgte den danske regering at erklære, at den fortsat var villig til aktivt og betingelsesløst at deltage i det planlagte neutralitetsforbund.

Den dansk-russiske traktat, der undertegnedes den 16. december 1800, forudså konvojer-ning af forbundets handelsskibe og indeholdt en bestemmelse om neutrale konvojers ukrænkelighed. Da der på dette tidspunkt ikke var tilvejebragt nogen enighed mellem Danmark og England om visitationsspørgsmålet, var den klart uforenelig med den dansk-engelske konvention af 29. august. Den indbyrdes modstrid mellem de to aktstykker erkendes nok af forf. (s. 84, 100); men i stedet for at udmale de alvorlige konsekvenser heraf tager han den danske regering i forsvar og indlader sig på spekulationer om, hvorledes Chr. Bernstorff mente at kunne bringe Danmark ud af dilemmaet.

Såfremt den danske regering ville have bevaret blot skindet af troværdighed, burde den have søgt at optage forhandlinger med Storbritannien allerede tidligt på efteråret. I stedet valgte Bernstorff at indtage en afventende holdning og at overlade initiativet til Rusland. Det er betegnende for denne »visselulle-politik« (lull in politics), at Wedel Jarlsberg bevilgedes orlov fra sin vigtige gesandtpost i London i hele to måneder (s. 102), og at han først i slutningen af december fik ordre til at træde i forhandling med den engelske regering for herunder at konstatere, om denne evt. kunne tænke sig at betragte konventionen af 29. august som »ikke-eksisterende« (s. 104). Samtidig fyldtes den engelske gesandt i København med løgnagtige forsikringer om, at Det væbnede Neutralitetsforbund ikke stred mod konventionen af 29. august, og at det bestemt ikke var Danmark der havde taget initiativ til forbundets oprettelse (s. 103, 106).

Det ville have givet diskussionen om småstatsrollen en ekstra dimension, hvis forf. havde knyttet en kommentar til den danske regerings svigefulde optræden over for stormagten England. Når dette ikke sker, skyldes det måske, at juridiske finesser og moraliserende betragtninger – så karakteristiske for bl.a. Edvard Holms forfatterskab – ikke hører hjemme i en undersøgelse af »realpolitik«, således som forf. definerer begrebet. På den anden side påpeger forf. med rette, at den tids statsmænd selv havde en moraliserende holdning endog realpolitiske realiteter. Der er grund til at formode, at dette forhold særlig gjorde sig gældende i den engelske regering, der måtte tage højst realpolitiske hensyn til en presse og en indre opinion, der interesserede sig levende for udenrigspolitiske spørgsmål. Man kunne endvidere vove den påstand, at troværdigheden er en relativt vigtigere komponent i småstaternes magtstilling, netop fordi de øvrige ressourcer er så små. Det synes da også at høre til sjældenhederne, at de små stater forsøger at snyde de store, der i reglen kan betjene sig af et bedre informationsapparat. Bogen bærer vidnesbyrd om, at andre regeringer skøttede mere om deres troværdighed. Da traktaterne om Det væbnede Neutralitetsforbund

skulle undertegnes og der endelig kunne sættes magt bag neutralitetsprincipperne, tog Sverige og Preussen således afstand fra Danmarks kommercielle neutralitetsmisbrug (s. 99). Danmarks udenrigspolitik i årene 1798-1800 kan kun have givet Storbritannien det indtryk, at den danske regering ikke var til at stole på. Dermed være dog ikke sagt, at vi ikke under alle omstændigheder havde mistet flåden i 1807.

Vigtigere er det at konstatere, at traktatbruddet ikke blot genoplivede den konvojkonflikt med England, der så lykkeligt var blevet afværget ved konventionen af 29. august, men endogså gjorde denne konflikt til en stormagtskonflikt mellem Rusland og England. Dette var den danske regering dog meget sen og uvillig til at erkende. Den engelske gesandt i Berlin havde allerede den 8. november advaret sin danske kollega om, at oprettelsen af Det væbnede Neutralitetsforbund uundgåeligt ville føre til krig med England (s. 139). Og i St. Petersborg fik den danske gesandt, Niels Rosenkrantz, allerede den 10. november en lignende advarsel af den russiske regering, der opfordrede Danmark til straks at træffe modværgeforanstaltninger mod et angreb fra den britiske flåde i foråret (s. 90 f.). Rosenkrantz reagerede på disse faresignaler ved at beklage sig over neutralitetsforbundets »militarisering« og ved at gøre ophævelser over, at Danmark nu risikerede at blive det uskyldige offer for den uvedkommende Malta-konflikt mellem Rusland og Storbritannien. Med disse virkelighedsfjerne betragtninger opnåede han dog blot at underminere Danmarks troværdighed i den russiske regerings øjne.

At Danmark var helt uden skyld i den truende konflikt mellem Rusland og England, hævdede også Chr. Bernstorff, og forf. synes at gøre udenrigsministerens opfattelse til sin, når han fremhæver Malta-spørgsmålet som den væsentligste årsag til denne stormagtskonflikt (s. 107, 114, 127, 137, 183, 203, 291). Et enkelt sted (s. 120) indtager forf. dog en kritisk distance til Chr. Bernstorff, idet han anklager denne for at undervurdere Englands ønske om at bekæmpe Det væbnede Neutralitetsforbund for dets egen skyld.

Sagen synes at være den, at uoverensstemmelserne mellem England og Rusland ikke begyndte med Malta-krisen i oktober-november 1800, men kan spores helt tilbage til de sidste måneder af 1799. Den danske regering spekulerede allerede fra foråret 1800 i det forværrede forhold mellem de to stormagter, og senere på året bar den selv ved til bålet, da den delagtiggjorde Rusland i sin egen konvojkonflikt med England. Således fremstilles sagen i den russiske regerings instruktion til Lizakevič af 23. september 1800³, og en god måneds tid senere, da også Malta-konflikten var en kendsgerning, udlagde Lord Grenville problemerne således: »As for Russia, you see that we are all but at war with that near and natural ally of this country ... Denmark and Malta have now added two other grievances which will not, I imagine, be easily got over ...«⁴. Efter den britiske udenrigsministers opfattelse var Danmark altså et internationalt konfliktemne på linie med Malta. Det fremgår da også af bogen, at den russiske regering reagerede lige så kraftigt på konvojkonflikten i august som på Malta-konflikten to måneder senere, nemlig ved beslaglæggelse af britisk ejendom i russiske havne (s. 74 f., 89).

Det danske diplomatiske funktion som internationalt konfliktskaber illustreres til overmål derved, at det efter alt at dømme også var medskyldigt i Malta-konfliktens opståen. I håb om at geninddrage Rusland i koalitionen mod Frankrig havde den engelske regering længe overvejet at overlade Malta til Paul I, ridderordenens stormester, når øen var erobret fra franskmændene. Malta blev erobret af englænderne i begyndelsen af september, men i

³ Archiv vnešnej politiki Rossii MID SSSR, fond 53, »Snošenija Rossii s Daniej«, reg. 5, »Ministère«, sag nr. 135 (RA.s Danica-fotografering, Arkiv nr. 485, spole 28): Instruktionen for V. G. Lizakevič, dat. Gačina d. 11. september 1800 (gl. st.), fol. 2B-5, 22B-23.

⁴ Report on the Manuscripts of J. B. Fortescue, vol. VI (1908), p. 370: Lord Grenvilles brev af 31. oktober 1800 til gesandten i Wien.

begyndelsen af oktober gav Lord Grenville ikke desto mindre ordre til at åfværge, at de russiske tropper i Napoli overtog øen i henhold til tidligere aftaler. Lord Grenvilles ændrede holdning var påvirket af efterretningerne om, at Paul I i slutningen af august havde erklæret sig for en fornyelse af Det væbnede Neutralitetsforbund og ladet britisk ejendom beslaglægge⁵. Det fremgår af bogen (s. 74) at også den russiske beslaglæggelse af britiske skibe var inspireret af Rosenkrantz. Man forstår derfor godt, at tsaren ved årsskiftet lod sig irritere til at udvise den danske gesandt, der vedblev at besvære sig over Malta-konfliktens farlige konsekvenser for Danmark. Når Paul I i december nærmest hoverende advarede Rosenkrantz om, at Danmark måske ville blive angrebet af England allerede i april – inden den russiske flåde var isfri (s. 91), skal det formentlig ses i sammenhæng ikke blot med det danske diplomatis virkelighedsflugt, men også med den omstændighed, at gesandten tidligere på året havde afvist tsarens tilbud om at lade en russisk eskadre overvintre i Danmark (s. 75).

Man kan kun erklære sig enig med forf., hvor han mener (t.eks. s. 74, 76 f.), at Danmarks udenrigspolitik i sidste halvdel af året 1800 var en videreførelse af de forudgående to års offensive neutralitetspolitik. Ønsket om oprettelsen af Det væbnede Neutralitetsforbund, der formelt var et forsvarsforbund, var fuldt foreneligt med bevarelsen af Danmarks neutrale status og sikrede en videreførelse af den udfordrende konvojpolitik, der i realiteten var rettet mod England. I øvrigt må den danske udenrigspolitik fortsat vurderes som urealistisk og dumdrstig. Det er utroligt, at end ikke Whitworths og den engelske eskadres tilstedeværelse i august kunne bringe den danske regering til at indse, at spørgsmålet om den kommercielle neutralitetsudnyttelse berørte Storbritanniens vitale interesser, og at den britiske regering derfor ikke ville bøje sig i principspørgsmålet. Den danske regering burde have affundet sig med konventionen af 29. august, der reddede en rimelig del af den danske prestige og kunne have tjent som et plausibelt påskud til at tilbagekalde opfordringen til Rusland. I så fald kunne Danmark formodentlig resten af krigen have glædet sig over den relativt større manøvfrihed, der fulgte af uoverensstemmelserne mellem Rusland og England. I stedet bidrog det danske diplomati til at gøre disse uoverensstemmelser til en eksplosiv stormagtskonflikt, der truede selve Danmarks sikkerhed. Bogen giver således god anskuelsesundervisning i, hvorledes en småstat *ikke* skal opføre sig. Man skal ikke søge at puste til ilden, når man selv er et møl!

Først den 27. december 1800 – mindst en måned senere end andre regeringer – erkendte Danmark den forestående krig med England som en realitet (s. 137). Med rette fremhæver forf. derfor den 27. december som en skæringsdato, hvor der opstod en ny situation for dansk udenrigspolitik (s. 142). At Danmark måtte belave sig på rollen som krigsførende, kunne naturligvis kun betyde et farvel til årtiers neutralitetspolitik. Når nøglebegrebet »den offensive neutralitetspolitik« anvendes yderst sjældent i kapitlerne IV-VI (bortset fra s. 200), skyldes det formentlig også, at der bestemt ikke var megen offensivitet, endsige aktivitet, over det danske diplomati i månederne umiddelbart før og efter slaget på Reden den 2. april 1801. Til karakteristik af Danmarks udenrigspolitik i disse måneder foretrækker forf. da også at anvende udtrykket *an attitude of wait-and-see*, der forekommer med stor hyppighed.

Den direkte årsagsforbindelse mellem konvojpolitikken og slaget på Reden, som forf. har opridset i sin tidligere produktion⁶, synes helt udvisket i denne bog, hvor det først og fremmest er Paul I.s *Grand Design*, der determinerer Danmarks udenrigspolitiske situation i

⁵ Allardt von Nostitz, op. cit., p. 131 f.

⁶ Ole Feldbæk, »Dutch Batavia Trade via Copenhagen 1795-1807. A Study of Colonial Trade and Neutrality«, *Scandinavian Economic History Review*, vol. XXI:1 (1973), p. 74.

foråret 1801 (s. 111, 203 f., 292). Tsarens storstilede plan, der tog sigte på at isolere England fra det øvrige Europa og at opdele kontinentet i en russisk og en fransk interessesfære, lå i forlængelse af den tilnærmelse til Bonaparte, som Rusland havde indledt allerede i oktober 1800. Den indebar, at Rusland og Frankrig i fællesskab gjorde front mod Storbritannien og kunne diktere den kontinentale politik. Preussen, Danmark og Sverige var blandt de stater, der skulle danse efter Ruslands taktstok.

Forf.s rekonstruktion af den konsekvente linie i Paul I.s udenrigspolitik fra oktober 1800 til marts 1801 hører til bogens vigtigste delresultater⁷. Måske kunne man indvende, at den for ensidigt fremhæver det territorialstrategiske aspekt. Begge de to Rostopčîn-betænkninger, der danner rygraden i forf.s argumentation (s. 81 ff., 111 ff.) bærer nemlig vidnesbyrd om, at Rusland havde ambitioner om at blive en sømagt af rang. Man skal ikke glemme, at Rusland i slutningen af 1790'erne for første gang optrådte som flådemagt ikke blot i Middelhavet, men også i Det nordlige Stillehav, hvor der grundlagdes handelsforter ned langs Nordamerikas kyster. Det kan således ikke udelukkes, at Ruslands deltagelse i Det væbnede Neutralitetsforbund også var motiveret af et oprigtigt ønske om at sætte en stopper for Englands egenmægtige optræden på verdenshavene. Når Ruslands politik omkring år 1800 engang bliver nærmere udforsket, vil det måske vise sig, at Paul I endog havde planer om at udvikle den russiske handelsflåde i ly af Det væbnede Neutralitetsforbund. Admiral Nelsons kategoriske udtalelse om, at Rusland ikke havde nogen handel (s. 203) er for så vidt korrekt, som mindre end ti russiske handelsskibe passerede Kronborg på årsbasis. Men hvordan skal man så forklare, at Rusland i oktober 1800 oprettede et generalkonsulat i København? – Iflg. instruktionen for den nye generalkonsul skete det netop for at fremme den russiske handel⁸.

Mindre overbevisende end udlægningen af Paul I.s *Grand Design* er forf.s vurdering af planens konsekvenser for Danmark. Efter forf.s mening havde den fransk-russiske tilnærmelse, der var en realitet i slutningen af januar 1801, »grundlæggende ændret vilkårene for dansk udenrigspolitik« (s. 292), selv om Danmark lige siden 1773 havde måttet anerkende Ruslands »hegemoni« (s. 16). Det er klart, at Danmark nu var mere afhængigt af Rusland end nogensinde; men den danske regering havde selv pantsat den sidste rest af manørefrihed ved at vælge konflikten med England. Forf.s negative vurdering af planens konsekvenser stammer tilsyneladende fra Chr. Bernstorff, der i februar betegnede samarbejdet mellem tsaren og førstekonsulen som »cette alliance imposante pour ne pas dire monstrueuse« (s. 131). Den danske regering indså nu, at hvis den forsøgte at trække sig ud af konflikten med England, ville Sverige få frie hænder til at bemægtige sig Norge, og Preussen ville blive presset til at besætte hertugdømmerne og Jylland. Men hvorledes kunne regeringen overhovedet overveje at trække sig ud af Det væbnede Neutralitetsforbund, der var blevet til på dansk initiativ og indebar en opbakning om den danske konvoj-konflikt med England? Det var vel ikke ganske uforpligtende at lade kongen ratificere en traktat?

Betragter man den forestående krig med England som en realitet, hvad den danske regering jo gjorde siden 27. december, kan man kun komme til den konklusion, at den fransk-russiske tilnærmelse var en gunstig udvikling for Danmark, fordi den betød en relativ svækkelse af England. Det viser sig da også, at den danske regering forlængst havde opfordret Paul I til at søge hjælp hos Frankrig til den forestående konfrontation mellem

⁷ Ole Feldbæk har yderligere underbygget og strammet sin argumentation i den problemorienterede artikel »The Foreign Policy of Tsar Paul I 1800-1801: An Interpretation«, der iflg. forf.s oplysning vil blive trykt i *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N.F. Band 30 (1982).

⁸ Archiv vnešnej politiki Rossii MID SSSR, fond 53, reg. 5, sag nr. 813-816 (RA.s Danica-fotografering, Arkiv nr. 485, spole 48): Instruktionen for generalkonsul Tunkel af 12. oktober 1800 (gl. st.).

England og Det væbnede Neutralitetsforbund (s. 127; s. 260, n. 53). Hvor besynderligt er det så ikke, at Chr. Bernstorff i februar begyndte at nære bekymring for de skadelige konsekvenser, den fransk-russiske tilnærmelse kunne få for *Europa* (s. 131). Bernstorffs opgave var at føre udenrigspolitik for Danmark, der truedes af et flådeangreb fra Storbritannien. På denne baggrund forekommer det mildest talt forbløffende, at udenrigsministeren forsømte at udnytte de nye diplomatiske muligheder for at engagere de britiske stridskræfter andetsteds.

Allerede i januar gjorde Chr. Bernstorff sig klart, at en fransk troppeopmarch ved Kanal-kysten ville være til stor hjælp for Danmark, fordi den ville binde den britiske flåde til de hjemlige farvande. Alligevel nølede udenrigsministeren til den 21. marts med at rette en direkte appel til Bonaparte, der herefter gav ordre til at træffe foranstaltninger, som kunne binde mindst 40 britiske linieskibe (s. 127 f.). Men da var det naturligvis for sent. Den 21. marts var som bekendt den dag, da den britiske flåde kastede anker ved indsejlingen til Øresund.

Ifølge Paul I.s *Grand Design*, skulle Preussen tvinges til at besætte Hannover, hvis kurfyrste var den engelske konge, Georg III. Også på dette punkt var tsarens plan i overensstemmelse med Danmarks interesser. Da den danske regering i slutningen af december så krigen med England i øjnene, fandt den det således formålstjenligt at samarbejde med Preussen om at spærre englænderne ude fra de nordtyske havne (s. 142). Selv ville den danske regering øjensynligt besætte den frie rigsstad Hamburg, hvor englænderne havde betydelige varelagre (s. 120). Udover de økonomiske skadevirkninger ville en besættelse af Hannover skabe politisk splittelse i den engelske regering, fordi den ville bringe Georg III i et alvorligt dilemma⁹. Fra begyndelsen af februar søgte Rusland og Frankrig derfor i fællesskab at presse den preussiske regering til at invadere Hannover, og Bonaparte erklærede over for den danske gesandt i Paris, at han selv ville besætte Hannover hvis ikke Preussen gjorde det (s. 129). På denne baggrund er det højst besynderligt, at Chr. Bernstorff ikke blot undlod at rette opfordringer til Preussen (s. 124 f.), men endog bifaldt den preussiske regerings standhaftighed over for stormagternes pres (s. 131). Sandt nok var Preussen ikke nogen ønskenabo at have syd for grænsen; men Frankrig var dog frygteligere, og i øvrigt var det Storbritannien der i situationen var Danmarks akutte og altoverskyggende problem. Først den 21. marts, da den britiske flåde ankrede op nord for Kronborg, kunne Chr. Bernstorff bekvemme sig til at spille ud over for Preussen (s. 125). Når forf. i et senere afsnit hævder, at Danmark havde støttet stormagternes pres på Preussen (s. 179), kan det altså højst have gyldighed fra denne dato.

Herefter udviklede der sig et tragikomisk kapløb mellem Danmark og Preussen om besættelsen af Hamburg og Lauenburg, der var en del af Hannover, men lå på Danmarks side af Elben. Besiddelsen af Lauenburg var vigtig for Danmark, der hermed ville have en forsvarlig grænse over for Preussen – eller i det mindste et vigtigt bytteobjekt under fremtidige fredsforhandlinger med England. Men da den danske øverstbefalende, prins Carl af Hessen, den 7. april stod foran fæstningen Ratzeburg, modtog han en ordre fra Chr. Bernstorff om at rømme Lauenburg, hvad prinsen da gjorde meget mod sin vilje (s. 144 f.). Hvad var meningen med Bernstorffs brev? – Den danske regering havde på det tidspunkt endnu ikke indgået våbenstilstandsaf-talen med de britiske admiraler, og prins Carl modtog ellers kun sine ordrer direkte fra kronprins Frederik (s. 143).

Mere forståeligt er det måske, at den danske regering ikke fuldt ud benyttede muligheder-

⁹ Den engelske regering stod allerede delt på spørgsmålet om, hvorvidt Georg III for at redde Hannover burde tilslutte sig Det væbnede Neutralitetsforbund i egenskab af kurfyrste; jvf. Hugh Ragsdale, *Détente in the Napoleonic Era. Bonaparte and the Russians*. Lawrence, Kansas 1980, p. 89.

ne for svensk bistand. Den svenske konges tilbud om at oprette kystbatterier ved Helsingborg blev som bekendt afvist med den begrundelse, at Kronborgs kanoner sagtens kunne forsvare indsejlingen til Øresund. Den virkelige motivering for afslaget var dog kronprins Frederiks frygt for, at Sverige på dette grundlag skulle gøre krav på en andel af Øresundstolden (s. 122). Netop fordi retten til at opkræve Øresundstolden kunne kædes sammen med evnen til at hindre skibsfartens passage, er det påfaldende, at det danske diplomati ved andre lejligheder åbent indrømmede at Kronborgs kanoner ikke kunne forsvare indsejlingen til Øresund (s. 85 f.), og at den danske regering i øvrigt førte en udenrigspolitik, der flere gange fremkaldte den britiske flåde på denne skueplads. På baggrund af toldopkrævningen i Øresund synes det i sig selv provokerende, at det netop var Danmark der førte sig frem som forsvarsadvokaten for den internationale skibsfarts frihedsrettigheder.

Som helhed må det konstateres, at de diplomatiske forberedelser til opgøret med England var under al kritik. Det er derfor velgørende at erfare, at den danske regering efter forf.s mening gjorde sig de hæderligste anstrengelser med de militære forberedelser (s. 293). Det ligger uden for anmelderens kompetence at vurdere den fyldige, militærhistoriske redegørelse for slaget på Reden, og til bogens sidste afsnit om Danmarks udenrigspolitik efter slaget er der ikke meget at bemærke. Efter nederlaget var kronprinsen og udenrigsministeren tilsyneladende blevet enige om, at hensynet til landets territoriale integritet måtte prioriteres højest (s. 165). Ikke desto mindre blev de handelspolitiske interesser ført i felten såvel under våbenstilstandsforhandlingerne med admiral Nelson (s. 160) som under Bernstorffs frugtesløse separatforhandlinger i London (s. 190). I stedet burde udenrigsministeren nok være rejst til St. Petersburg, hvor de afgørende forhandlinger om neutralitetsprincipperne foregik. Her undertegnedes den russisk-engelske konvention af 17. juni, der af den ophidsede kronprins Frederik blev karakteriseret som et russisk »forræderi« (s. 192 f., 195 f.). Om kronprinsen havde ret, tager forf. ikke stilling til; men det fremgår (s. 182, 185, 188), at den danske regering havde givet såvel tsaren som den britiske forhandler, St. Helens, forhåndstilsagn om at ville tilslutte sig en konvention mellem Rusland og England om neutralitetsprincipperne. Selv i denne magtesløshedens fase forekommer den danske regerings politik således temmelig inkonsekvent og sangvinsk.

På grundlag af den store mængde faktiske oplysninger, der fremlægges i bogen, må man komme til den konklusion, at disse års danske udenrigspolitik på intet stadium kan forklares tilfredsstillende ud fra de internationale konjunkturer. Skal man finde en rationel forklaring på den danske regerings mange gådefulde dispositioner, må man derfor rette blikket mod indre danske forhold, og her vil det være nærliggende at hæfte sig ved den politiske ledelsesstruktur, som forf. – trods alle kildematerialets mangler – gør et prisværdigt forsøg på at skitsere.

Det centrale organ i den politiske beslutningsproces var Statsrådet, der desværre virkede uden sekretariat og protokolføring (s. 219 f.). Forsædet førtes her af kronprins Frederik, der var det faktiske regeringsoverhoved og specielt repræsenterede Admiralitetets interesser. Størst indflydelse af rådets menige medlemmer havde efter forf.s mening den erfarne Ernst Schimmelmann, der bl.a. var chef for Kommercekollegiet og talerør for »handelen«. De øvrige medlemmer var Cay og Christian Ditlev Reventlow, der begge var blevet udnævnt efter A. P. Bernstorffs død, samt hertug Frederik Christian af Augustenborg, der spillede en uvæsentlig rolle i den politiske beslutningsproces (s. 25). Derimod fik Chr. Bernstorff ikke sæde i Statsrådet, og det betragter forf. som en fordel for den unge udenrigsminister, der kunne referere direkte til kronprinsen og i øvrigt havde mulighed for at påvirke rådets afgørelser ved sine sagkyndige forestillinger (s. 26). Fordelen synes dog tvivlsom, når

Schimmelmänn i januar 1798 kunne gennemtrumfe sin konvojpolitik i Statsrådet uden først at spørge udenrigsministeren til råds. For Danmark kunne det i hvert fald ikke være nogen fordel, at Statsrådet ved A. P. Bernstorffs død ophørte med at være et organ, der kunne koordinere de økonomiske interesser med de øvrige udenrigspolitiske hensyn. Chr. Bernstorff synes da også at have betragtet den institutionelle opsplitning af udenrigspolitikken i kommercielle og strengt politiske sager som upraktisk, fordi disse anliggender i realiteten ikke kunne behandles uafhængigt af hinanden¹⁰. Som udenrigsforvaltningens eneste koordinator stod nu den unge kronprins Frederik, der vel ville være enevældig, men manglede formatet til at formulere og fastholde en systematisk politik.

Det virker ikke urimeligt, når forf. placerer en væsentlig del af ansvaret for den førte politik på kronprinsen og hans advokatur for flådens prestigeinteresser (s. 202, 204 f.). På den anden side må det dog tages i betragtning, at det oprindelig var Ernst Schimmelmänn der gennemtrumfede konvojpolitikken ved at appellere til kronprinsens militære æresfølelse, og at den indflydelsesrige finansminister sidenhen intet gjorde for at få kronprinsen til at opgive den hasarderede politik. Denne undladelsessynd er særlig graverende, fordi Schimmelmänn efter forf.s mening må have vidst, at konvojeringen ikke fik større økonomisk betydning for den samlede udenrigshandel (s. 31). Hvad var da Schimmelmännns motiver? Kunne det tænkes, at konvojeringen havde betydning for enkelte skibsredere og storkøbmænd – og for Schimmelmänn selv?

I denne forbindelse kommer man uvægerligt til at tænke på den analyse af Danmarks holdning til konvojspørgsmålet, der er indeholdt i Lord Grenvilles instruktion til Whitworth af 2. august 1800, og som citeres af forf. (s. 50): »... to Denmark the question is only that of a mercantile profit, enriching indeed a few individuals, who carry on a fraudulent and dishonourable trade, but tending perpetually to invol[v]e the state in difficulties and disputes, and even in many cases to counteract its political system and interests«.

Dette er et af de kildesteder, der nærmest skriger på en kommentar fra forf.s side. På læseren virker Lord Grenvilles forklaring umiddelbart plausibel, bl.a. fordi den støttes af knappe oplysninger og forsigtige antydninger, der findes spredt i bogen: Orlogskaptajn Krabbe på fregatten Freya – der løsnede det skud, som resulterede i afsendelsen af Whitworth og den første engelske eskadre til Danmark – blev belønnet af københavnske købmænd og assurandører (s. 248, n. 79). Efter slaget på Reden blev de store skibsredere og købmænd hængt ud som ansvarlige for krigen mod England; »de to prominente repræsentanter for neutralitetsudnyttelsen«, C. W. Duntzfelt og hans svigerfar Frédéric de Coninck, gav store beløb i grams til de faldnes og såredes familier, og det samme gjorde et medlem af Statsrådet, C. D. Reventlow (s. 205 f.). Endelig pirres læserens nysgerrighed med den oplysning, at Schimmelmänn ikke havde holdt sig for god til at modtage en klækkelig bestikkelse af den hollandskfødte storkøbmand de Coninck (s. 23 f.).

I betragtning af forf.s enestående sagkundskab på området er det ærlig talt lidt skuffende, at han ikke ofrer plads på en sammenhængende diskussion af de private handelsinteressers mulige indflydelse på Danmarks udenrigspolitik i disse år, f.eks. i tilknytning til Lord Grenvilles vurdering. Når forf. ikke finder en sådan diskussion fornøden, skyldes det muligvis, at han nu er kommet til den opfattelse, at den danske regerings dispositioner skal forklares ud fra den internationale udvikling. Men vender man tilbage til forf.s tidligere produktion, kan man her finde belæg for, at de Coninck dirigerede Schimmelmänn og hans embedsførelse¹¹, og at de danske købmænd og redere med den kyniske de Coninck i spidsen

¹⁰ K. Kjølens og V. Sjøqvist, *Den danske udenrigstjeneste 1770-1970*, bd. I (1970), p. 84 f.

¹¹ Ole Feldbæk, *India Trade under the Danish Flag 1772-1808. European Enterprise and Anglo-Indian Remittance and Trade* (1969), p. 146.

øvede en ikke uvæsentlig påvirkning på regeringens udenrigspolitik til fare for landets sikkerhed.¹² Forf. har altså tidligere været enig i Lord Grenvilles opfattelse af den danske udenrigspolitikens motiver. Om han stadig er det, fremgår ikke tydeligt af bogen.

Netop fordi der i den danske regering var tradition for at sammenblende privatøkonomiske interesser med almenvellets tarv, undertiden til skade for sidstnævnte¹³, efterlyser man forgæves et nødtørfigt signalement af nøglepersonerne og deres private forhold. Man kunne have ønsket sig, at forf. havde udvist samme psykologiske interesse for disse personer som for Paul I. Nu bliver resultatet, at den mystiske tsar fremtræder som mindre gådefuld end de danske beslutningstagere. Eksempelvis får man ikke det mindste indblik i Ernst Schimmelmans dobbeltbundede personlighed og mangeartede foretagender¹⁴, og læseren bliver derfor afskåret fra at gisne om hans mulige motiver.

Et mysterium er også Chr. Bernstorff. Han sad inde med et »informationsmonopol« (s. 26) og forf. gør ham derfor ansvarlig for den fejlvurdering af Englands holdning (s. 205), der vel at mærke må siges at være en afgørende svaghed ved disse års danske udenrigspolitik. Spørgsmålet er dog, om denne fejlvurdering ikke nok så meget var Statsrådets. Måske burde man snarere bebrejde ham, at han efter de første nederlag til Schimmelman, der næppe kan have været helt uvidende om den internationale politik, manglede mod og vilje til at kæmpe videre for sin opfattelse. Den seneste biografi om ham peger netop på hans frygtsomhed, viljesvaghed og hang til passivitet i konfliktsituationer¹⁵.

Men hvordan skal man forklare Chr. Bernstorffs besynderlige politik i Nordtyskland de første måneder af 1801? Når udenrigsministeren begyndte at bekymre sig for Europas skæbne og billigede den preussiske regerings standhaftighed over for det fransk-russiske pres, kan hans inderste motiv vel have været en frygt for, at krigens brand skulle brede sig til Bernstorff-slægtens godser i Hannover. Slægtens senior residerede på Gartow, der havde en meget udsat beliggenhed ved Hannovers grænse til Preussen. Når Chr. Bernstorff endvidere gav prins Carl ordre til at rømme Lauenburg, skyldtes det måske, at hans egen linie her havde godserne Stintenburg og Wotersen, og at han gerne ville se frem til et konfliktløst otium blandt de nordtyske ridderskaber. Disse løsagtige svar på spørgsmål, som forf. ikke rejser, skal blot anskueliggøre, at de nordtyske adelsmænd, der i snart et sekel tjente den danske absolutisme på bureaukratiets topposter, undertiden befandt sig i en loyalitetskonflikt, når de i embeds medfør risikerede at forsynde sig mod slægtssammenholdet eller mod den nordtyske adels korpsånd, der netop i disse år styrkedes af den voksende nationalfølelse og sociale bevidsthed¹⁶.

Sammenfattende må det siges, at forf. har haft større succes med at kortlægge end med at forklare den danske regerings handlingsmønstre. Ved sin punktlige, behavioristiske redegørelse for Danmarks initiativer og reaktioner i spillet med de andre magter har han stillet småstatsadfærdens uhensigtsmæssigheder i gabetokken. Bortset fra dens uomtvistelige diskussionsværdi i lyset af småstatsteoriene ligger afhandlingens betydning væsentligst

¹² Idem, »Dutch Batavia Trade via Copenhagen 1795-1807«, p. 74 f.

¹³ Idem, »Caracas-spekulationen 1782-1783«, HT 12:VI (1972), pp. 159 f., 167 f., 171-75.

¹⁴ Christian Degn, *Die Schimmelmans im atlantischen Dreieckshandel. Gewinn und Gewissen*. Neumünster 1974, pp. 203, 208, 210, 217, 295, 365 f., 415 f. et passim.

¹⁵ Lawrence J. Baack, *Christian Bernstorff and Prussia. Diplomacy and Reform Conservatism 1818-1832*. New Brunswick, N. J. 1980, pp. 8, 14, 20, 330-333.

¹⁶ Se også Aage Friis, *Bernstorfferne og Danmark*, Bd. I (1903), pp. 13-17, 267 ff.; Axel Linvald, *Kronprins Frederik og hans Regering 1797-1807*, Bd. I (1923), p. 81 ff.; Hubertus Neuschäfer, »Die Doppelrolle des Adels als Gutsbesitzer und Staatsdiener«, *Staatsdienst und Menschlichkeit. Studien zur Adelskultur des späten 18. Jahrhunderts in Schleswig-Holstein und Dänemark*. Herausgegeben von Christian Degn und Dieter Lohmeier. Neumünster 1980, pp. 106-112, 126.

deri, at den grundigt dokumenterer Edvard Holms alt for løst funderede dom over disse års danske udenrigspolitik. Man lukker bogen med en stille undren over, at flåden først gik tabt i 1807 og Norge først i 1814. Mest mærkeligt forekommer det dog, at Danmark – der af alle stater havde hævet skibsfartens frihedsfane højest – kunne fortsætte med at opkræve Øresundstolden indtil 1857.

Hans Bagger

Thorkild Kjærgaard: Konjunkturer og afgifter. C. D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet. København, Landbohistorisk Selskab, 1980. 278 s., ill.

Til markering af sit 25-års jubilæum i 1977 besluttede Landbohistorisk Selskab i 1976 at udsende C. D. Reventlows store betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet med dens tilhørende referater af de anmærkninger, som nogle særligt sagkyndige på Reventlows egen anmodning fremsatte til den. Opgaven blev overdraget Thorkild Kjærgaard, der med nogen forsinkelse i 1980 fremlagde resultatet i form af dette værk, der da også går langt videre end en tekststudgave i traditionel forstand.

Med bogens hovedtitel »Konjunkturer og afgifter« er det markeret, at hovedsagen for udgiveren er at fremsætte sin tese om hoveriets rolle i fæstevæsenets stive afgiftssystem under 1700-tallets stigende konjunkturer. Tesen går i korthed ud på, at de stigende landbrugspriser skabte et merudbytte, som godsejerne kun kunne få deres (formodede) retmæssige andel i ved at øge hoveriet, fordi afgiftssystemets to andre led, landgilden og indfæstningen, var henholdsvis fast og forholdsvis betydningsløs. Hans påstand er endvidere, at hoveriet under disse forhold på adskillige godser fordobledes, og at bønderne stort set let tålte denne forøgelse på grund af deres egen andel i konjunkturfremgangen.

Lad det straks være sagt, for at de følgende kritiske bemærkninger ikke skal fordunkle forf.s indsats, at ligesom Reventlows betænkning var et centralt dokument i landboreformarbejdet, er Thorkild Kjærgaards omfattende kommentar til den et ikke blot noget provokatorisk, men også meget spændende og i sin kerne frugtbart bidrag til den igangværende gradvise indkredsning af de fundamentale problemer i landboreformkomplekset. At han med den ildhu, der let griber den, som øjner upåagtede perspektiver og sammenhænge, ofte overspiller sine kort og er tilbøjelig til at glemme, at han trods alt står på skuldrene af forudgående forskere, kan man jo nok leve med.

Men det kan ikke nægtes, at mangt og meget ægger til modsigelse, ofte fordi forf. er tilbøjelig til at generalisere og uden tilstrækkelig dokumentation at dreje de gængse synspunkter op mod 180 grader rundt, hvor de vel nok trænger til en korrektion, men dog måske ikke en helt så drastisk. Pladsen tillader ikke at tage alle de problemer op, man kunne have lyst til at diskutere. Jeg må begrænse mig til enkelte eksempler.

For at begynde med C. D. Reventlow har jeg selv pirket lidt ved hans fredhellighed og skal derfor være den sidste til at beklage, at han og hans gerninger underkastes den samme kritiske prøvelse, som alle agerende på historiens scene må tåle. Jeg finder flere gode elementer i Thorkild Kjærgaards karakteristik af ham, og jeg tror, det er rigtigt at fremhæve, at han kan være præget af sin samtids »uforpligtende sværmeri for bonden« (s. 23). Men jeg mener, forf. går for vidt ved at hævde, at Reventlow livet igennem var en krukke. »Set med nutidens øjne«, hedder det ganske vist. Javel, men dels skal historikeren vel ikke dømme ud fra sin egen tids normer, dels kan det nok let gå andre læsere, som det i første omgang gik mig, at denne modifikation undgik opmærksomheden og først fangedes ved nærlæsningen i forbindelse med denne anmeldelse. Man må nok i nogen grad give dem ret, som hævder, at det ikke er eneafgørende, hvad vi siger og skriver, men at vi også kan